

Johann Sebastian Bach, Τοκκάτα σε φα-δίεση-ελάσσονα, για πληκτροφόρο, BWV 910 (περί το 1712): μ. 1-18, 19-48a και 108-135a

Η παρούσα τοκκάτα, όπως και άλλες νεανικές συνθέσεις του J. S. Bach από τις αρχές του 18ου αιώνα, εντάσσεται στην παράδοση των πολυτμηματικών ενόργανων κομματιών για πληκτροφόρο που άνθησε κατά τον προηγούμενο αιώνα και λαμβάνει ειδικότερα ως πρότυπό της αντίστοιχα έργα του Buxtehude και άλλων δημιουργών της βορειογερμανικής σχολής οργάνου του μπαρόκ. Οι υφολογικές αντιθέσεις μεταξύ των διαφορετικών ενοτήτων είναι ποικίλες και ιδιαίτερα έντονες: η πρώτη ενότητα (μ. 1-18) προβάλλει την χαρακτηριστική δεξιοτεχνία μιας τοκκάτας ομοφωνικού ιδιώματος, ενώ η δεύτερη (μ. 19-48a) συνδυάζει στοιχεία που παραπέμπουν εξίσου σε πασσακάλια όπως και σε σαραμπάντα προκειμένου να διαμορφώσει ένα πεδίο έντονης χρωματικότητας αλλά και πολυφωνικής – ως επί το πλείστον – υφής (το απόσπασμα αυτό θα μπορούσε κάλλιστα να αποτελεί αργό εσωτερικό μέρος μιας sonata a quattro)· ακολουθεί μία πρώτη φούγκα ζωηρού χαρακτήρος (στα μ. 48b-107), μετά το πέρας της οποίας συγκροτείται μία τέταρτη ενότητα (μ. 108-135a) ομοφωνικής υφής και διαρκούς αρμονικής περιπλάνησης, έως ότου μία δεύτερη φούγκα (μ. 135-199) έλθει να αποπερατώσει το κομμάτι με αναφορά στον γοργό ρυθμό μιας ζίγκας αλλά και αφομοιώνοντας προσέτι ένα καταληκτικό πέραςμα (στα μ. 191 κ.εξ.) που ανακαλεί κυκλικά τον *stylus phantasticus* της εναρκτήριας ενότητας της τοκκάτας.

Η αρχική ενότητα, στην οποία πρωτίστως αναφέρεται και ο τίτλος όλης της σύνθεσης, εξυφαίνει οιονεί αυτοσχέδια δεξιοτεχνικά περάσματα πάνω σε τυπικές αρμονικές διαδοχές καθώς και σπασμένες συγχορδίες. Η συγχορδία της τονικής της φα-δίεση-ελάσσονος αναπτύσσεται μελωδικά και αρπισματικά σε εύρος τριών οκτάβων στα μ. 1-2a, προτού παραχωρήσει την θέση της σε περάσματα επί μίας απλής κατιούσας αρμονικής διαδοχής *iv – ii – vii – V* στα μ. 2b-3a με κατάληξη στην τονική, από την οποία αφορμάται η επόμενη αρμονική διαδοχή *i – iv [– ii⁷] – V* και *i* που σκιαγραφείται στα μ. 3b-5a. Στο σημείο αυτό εισάγεται ένας ισοκράτης επί της τονικής, πάνω από τον οποίον εκδηλώνονται νέες αρμονικές ανακυκλήσεις γύρω από την τονική στα μ. 5-6 (*i – iv – vii – i – VI, ii⁷ – V – i*), έως ότου η τελευταία μετατραπεί σε χαρακτηριστική συγχορδία υποδεσπόζουσας με επιπρόσθετη έκτη της ντο-δίεση-ελάσσονος, δηλαδή της δεσπόζουσας, προς την οποία προσανατολίζονται έντονα τα ακόλουθα μ. 7-9 (από άρση: *ii⁶/v, V²/v – v⁶, iv⁶ – vii⁷/v* και *v*). Παρ' όλα αυτά, η κύρια τονικότητα ουδέποτε εκτοπίζεται από το προσκήνιο και η περαιτέρω τονικοποίηση της (ελάσσονος) δεσπόζουσας στο μ. 9 (με την επαναλαμβανόμενη υποδηλούμενη αρμονική διαδοχή *iv/v – V/v – v*) αίρεται αίφνης στο επόμενο μέτρο με την εμφάνιση της ενεργής δεσπόζουσας που λύνεται στην τονική, πριν από την μοναδική – αλλά και παρατεταμένη – πτωτική διαδικασία που λαμβάνει χώραν στο πλαίσιο της παρούσας ενότητας: στο μ. 11 έχουν ήδη τεθεί οι βάσεις για την οριστική επικύρωση της φα-δίεση-ελάσσονος (*ii⁴ – V*), αλλά η δεσπόζουσα επεκτείνεται επί μακρόν στα μ. 12-16a (*i⁶ – vii⁷/V – i⁶ – V⁷*) προτού καταλήξει στην μείζονα τονική, η οποία ομοίως προεκτείνεται εν είδει καταληκτικού ισοκράτη μέχρι την αρχή του μ. 18.

Ένα τοκκατοειδές συνδετικό πέραςμα στο υπόλοιπο του μ. 18 οδηγεί στην επόμενη ενότητα της σύνθεσης, η οποία διαφοροποιείται έντονα από την εναρκτήρια όχι μόνον από υφολογικής και μετρικής επόψεως αλλά και ως προς τον τονικό της προσανατολισμό που διευρύνεται προς πολλά νέα – και όχι πάντοτε τα συγγενέστερα προς την φα-δίεση-ελάσσονα – τονικά κέντρα. Χάρη στην υποδηλούμενη αρμονική πορεία του προαναφερθέντος περάσματος από την τονική προς την (ελάσσονα) δεσπόζουσα, η έναρξη της φράσεως των μ. 19-25a από την συγχορδία της διπλής δεσπόζουσας δεν είναι τόσο απότομη, ενώ και η επανεμφάνισή της σε εναλλαγή με την (ενεργή) δεσπόζουσα στο μ. 21 εδραιώνει περαιτέρω την παρουσία της στην έναρξη μίας αρμονικής διαδοχής που βασίζεται στον κύκλο των πεμπτών μέχρι την έλευση της πτωτικής διαδικασίας: *V⁷/V, V, vii⁶/V – vii, V⁹⁻¹⁸/IV [– iv⁶]₄ – vii/iv, IV – V⁷ – VI,*

$ii_5^6 - V^7$, I και τέλεια πτώση στην φα-δίεση-ελάσσονα. Το χρωματικό μοτίβο με το οποίο εισάγονται μιμητικά και από άρση δύο χρόνων οι δύο υψηλότερες φωνές στην έναρξη της φράσεως αυτής επανεισάγεται από μία τρίτη φωνή πάνω από το μπάσσο στην άρση για το μ. 25, προτού ακόμη αποπερατωθεί η πτώση και οδηγώντας, κατά συνέπεια, σε επικάλυψη της έναρξης της επόμενης φράσεως με το κλείσιμο της προηγούμενης. Η δεύτερη φράση (μ. 25-29a, με μελωδική έναρξη από μακρά άρση) ξεκινά ομοίως με την πυκνή μίμηση του επικεφαλής μοτίβου από την τρίτη στην δεύτερη και την πρώτη φωνή πάνω από την γραμμή του μπάσσου, ενόσω σε αρμονικό και τονικό επίπεδο πραγματοποιεί δύο διαδοχικά βήματα στον κύκλο των πεμπτών (προς την κατεύθυνση των διέσεων) καταλήγοντας στην τονικότητα της διπλής δεσπόζουσας! Συγκεκριμένα, τα μ. 25-26a προσανατολίζονται προς το περιβάλλον της δεσπόζουσας της φα-δίεση-ελάσσονος ($I = IV/v - ii/v$, $V_5^6/v - V$), η οποία τονικοποιείται στο σημείο αυτό (ελλείπει πτωτικής διαδικασίας), ενώ η ίδια αρμονική διαδοχή μεταφέρεται αμέσως μετά αλυσιδωτά κατά μία πέμπτη στην σολ-δίεση-ελάσσονα ($= IV - ii^7$, $V_5^6 - I$ στα μ. 26-27a) που επικυρώνεται ως νέο τονικό κέντρο στην συνέχεια με μία τέλεια πτώση (στα μ. 27-29a: $I \Rightarrow i - ii^6$, $i_4^6 - V^7$ και i με καθυστέρηση της τρίτης που λύνεται στην έναρξη της επόμενης φράσεως).

Η εντυπωσιακή αυτή παρέκκλιση προς την σχετικά μακρινή τονικότητα της διπλής δεσπόζουσας που επιτυγχάνεται με δύο βήματα πέμπτης προς την μία κατεύθυνση ακολουθείται από την αντίστροφη πορεία στην επόμενη φράση των μ. 29-33a, όπου η υφή είναι τρίφωνη και οι δύο υψηλότερες φωνές εισάγονται και πάλι μιμητικά με το γνωστό επικεφαλής χρωματικό μοτίβο. Ήδη στον δεύτερο χρόνο του μ. 29 η συγχορδία της σολ-δίεση-ελάσσονος αντικαθίσταται από την αντιθετική της, την Μι-μείζονα, η οποία αποτελεί εφελτήριο για μία τονικοποίηση της Σι-μείζονος – τουτέστιν, της σχετικής της σολ-δίεση-ελάσσονος (μ. 29-31: $VI^6 = IV^6/III - vii/III$, III, vii/III στην σολ-δίεση-ελάσσονα) – προτού αυτή η τελευταία συγχορδία μετατραπεί απευθείας σε διπλή δεσπόζουσα στην τονικότητα της Λα-μείζονος, όπου πραγματοποιείται μία ατελής πτώση στα μ. 32-33a από άρση (vii/V , $V^{[7]}$, I). Συνεπώς, με τα συγχορδιακά αυτά βήματα στον κύκλο των πεμπτών (προς την κατεύθυνση των υφέσεων) καταλήγουμε στην σχετική της αρχικής τονικότητας, επιστρέφοντας ξανά στον εγγύτατο περίγυρό της, όπως φαίνεται και στο ακόλουθο διάγραμμα:

Δεύτερη φράση: →			
σι-ελάσσων (iv)	φα-δίεση-ελάσσων (i)	ντο-δίεση-ελάσσων (v)	σολ-δίεση-ελάσσων (v/v)
Ρε-μείζων (III/iv)	Λα-μείζων (III)	Μι-μείζων (III/v)	Σι-μείζων (III/v/v)
Τρίτη φράση: ←			

Από το σημείο αυτό και έπειτα, η τονική πορεία αρκείται στην ομαλή επαναπροσέγγιση της φα-δίεση-ελάσσονος μέσω της τονικότητος της δεσπόζουσάς της, στην οποία στρέφονται αρχικά τα μ. 33-36a με την πρόθεση να διατυπώσουν μία καλά αρθρωμένη τέλεια πτώση, η οποία εντούτοις αποφεύγεται (στην ντο-δίεση-ελάσσονα: $iv^6 - ii^6$, $V^7 - VI - ii_5^6$, $i_4^6 - V^2$, I^6) οδηγώντας σε μετάπτωση στον τονικό χώρο της φα-δίεση-ελάσσονος, όπου εξελίσσεται περαιτέρω η παρούσα φράση με την επανείσοδο και της τέταρτης φωνής, αφ' ενός μεν στα μ. 36-40 ($= V^6 [- IV] - V^2$, $V_{[5]}^6/iv$, $IV [- ii^6/I] - iv^6$, $vii^6 - i^6 - iv$, $i_4^6 - V^7$) και αφ' ετέρου, έπειτα από μία ακόμη εμφαντική αποφυγή πτώσεως, στα μ. 41-45a, όπου εν τέλει εκδηλώνεται και η οριστική τέλεια πτώση στην κύρια τονικότητα ($V^7/iv - V_5^6/iv$, $iv - II_N^6$, $V^{[7]} - VI$, $iv - i_4^6 - V^7$ και i). Τέλος, μία επιπρόσθετη φράση που αναπτύσσεται στα μ. 45-48a επί ενός κατιόντος χρωματικού τετραχόρδου στην γραμμή του μπάσσου και οδηγεί μία διαδοχή συγχορδιών έκτης – πληθωρικά ωστόσο εμπλουτισμένη με εμβόλιμες συγχορδίες και ξένους φθόγγους – σε “φρύγια”, μισή πτώση (VI^6 , $V^2/V - V^6$, $v^6 - “ii^7/v” - iv^6$, V) αποφέρει ένα συνδετικό πέρασμα προς την φούγκα που ακολουθεί.

Ανάμεσα στις δύο φούγκες που εμπεριέχει αυτή η τοκκάτα παρεμβάλλεται μία ενότητα ομοφωνικής υφής, η οποία είναι ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτη για την εμμονική αναπαραγωγή ενός μονόμετρου μορφώματος που επικεντρώνεται κάθε φορά σε μία νέα βαθμίδα της φα-δίσση-ελάσσονος, διαμορφώνοντας έτσι μία μακρά, φαινομενικά “αέναη” και λαβυρινθώδη αρμονική περιπλάνηση που ουδέποτε όμως εκφεύγει πέραν των ορίων της κύριας τονικότητας. Το μόρφωμα του μ. 108, πιο συγκεκριμένα, επαναλαμβάνεται άλλες 23 (!) φορές, αρχικά διατηρώντας την πρότυπη υφή του στα μ. 109-114a, εν συνεχεία μεταφέροντας την βασική μελωδική γραμμή από το δεξί στο αριστερό χέρι (και αναδιατυπώνοντας ελαφρώς την συνοδεία της στο δεξί) στα μ. 114b-126 και τελικά αποκαθιστώντας την αρχική μορφή του στα μ. 127-129 και 132b-134a, τα οποία συνδέονται άμεσα με περάσματα πτωτικής λειτουργίας καθώς και περαιτέρω ανάπτυξης του διαθέσιμου μοτιβικού υλικού (με αποσπασματοποίηση αλλά και πύκνωση του αρμονικού ρυθμού). Από αρμονικής πλευράς, το μονόμετρο που αναπαράγεται σε νέα κάθε φορά μεταφορά από μέτρο σε μέτρο περιέχει δύο συγχορδίες που συνδέονται λειτουργικά μεταξύ τους ως δεσπόζουσα μεθ’ εβδόμης (σε ευθεία κατάσταση και πρώτη αναστροφή ή μόνο σε τρίτη αναστροφή) και τονική (σε ευθεία κατάσταση ή σε πρώτη αναστροφή), γεγονός που του προσδίδει αυτοτέλεια και του επιτρέπει να τονικοποιεί την εκάστοτε επιλεγμένη αρμονική βαθμίδα. Η αρχή γίνεται – απρόσμενα – με την μακρινή διπλή δεσπόζουσα ($V^7/v/v - V_5^6/v/v \rightarrow v/v$ στο μ. 108), η οποία όμως θα μπορούσε να ερμηνευθεί και ως η (δάνεια) σχετική της υποδεσπόζουσας της Φα-δίσση-μείζονος, καθώς σε αυτήν ακριβώς την συγχορδία έχει μόλις ολοκληρωθεί η προηγούμενη φούγκα: $V^7/ii/I - V_5^6/ii/I \rightarrow ii/I$ και επεκτείνοντας τον κύκλο των πεμπτών προς την ίδια κατεύθυνση: $V^7 - V_5^6 \rightarrow i$ στο μ. 109. Ακολουθώντας, οι βαθμίδες που τονικοποιούνται (με την συνδρομή της εκάστοτε δεσπόζουσας) διαμορφώνουν τις εξής αλυσιδωτές ακολουθίες: VI – VII – i (μ. 110-112), iv – v (μ. 113-114), i – VII (μ. 115-116), v – iv (μ. 117-118), i – VII (μ. 119-120, στην υποκείμενη οκτάβα σε σχέση με τα ταυτόσημα μ. 115-116) και III – iv – v – VI – VII – i (μ. 121-126), ενώ οι μετέπειτα αρμονικές διαδοχές $V^7/iv - V_5^6/iv \rightarrow iv$ και $V^7 - V_5^6 \rightarrow i$ των μ. 127-128 και $\Pi_N^6 - iv^6 - V^7$ του μ. 129 συντελούν στην σταδιακή ανάσχεση της μέχρι τούδε περιήγησης στον τονικό χώρο με στόχο να οδηγήσουν σε πτώση ($i^6 - iv^7, i_4^6 - V^7 - i$ στα μ. 130-131, όπου οι δομικές μονάδες συρρικνώνονται κατά το ήμισυ σε σχέση με πριν, ήτοι σε δύο χρόνους του μέτρου), η οποία μάλιστα επαναλαμβάνεται άμεσα ($i^6, iv^7 - i_4^6 - V$ στο μ. 132a από άρση, με περαιτέρω αποσπασματοποίηση σε δομικές μονάδες του ενός χρόνου και παράλληλη επιτάχυνση του αρμονικού ρυθμού), αποφεύγοντας όμως τώρα να φθάσει στην οριστική της κατάληξη που αναβάλλεται για τα μ. 134b-135a ($vii^7/V - V^7$ και I), αφού μεσολαβήσει μία αναδρομή στο περιεχόμενο των μ. 127-128 που μεταφέρεται σχεδόν αυτούσιο σε χαμηλότερη ηχητική περιοχή στα μ. 132b-134a.

12 Νοεμβρίου 2025
Ιωάννης Φούλιας